

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI:12-13

SAMSUN 2001

AİLE İÇİ İLETİŞİMİN ÇOCUĞUN DİNSEL GELİŞİMİNE ETKİSİ

Araş. Gör. Halil APAYDIN*

ÖZET

Bu makalede, aile içi iletişimin, bireyin çocukluk dönemi içerisinde dinsel gelişimine etkisinin nasıl olduğu teorik olarak araştırılmıştır ve şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Başarılı bir dinsel iletişim kurmanın birinci şartı anne-babanın öncelikle kendi yaşamları ile çocuklarına örnek olmalarıdır.

Anne-baba çocuğa gerektiği kadar sevgi göstermelidir. Gerektiği kadar sevgi bulamamış çocuklar özgüvenlerini kazanamamış olduklarından yaşamın diğer koşulları gibi dinî muhtevah mesajlara da kapalı kalabilirler. Kapalı kalmaları bile normal bir dinî yaşam geliştiremezler.

Özellikle ilk çocukluk döneminde çocukların zihinsel gelişimi göz önünde bulundurularak somut örneklerden hareketle dinî içerikler sunulmalıdır.

Çocukların sorularına mantıklı ve doğru cevap verilmelidir. Çocuğun dil gelişimi de dikkate alınarak basit ve çocuğun dünyasına hitap eden cevaplar verilmelidir.

Çocuğun kişilik gelişimine ve sosyalleşmesine katkı sağlayarak onun diğer insanlarla ilişki kurabilme ve onlarla paylaşabilme yeteneğini geliştirmek için çaba göstermek gerekir. Bu sağlanırsa çocuk dinsel içerikleri ya da dine dayanmayan içerikleri kendine mal ederek benliğine oturtur. İçinde bir çatışma yaşamaksızın bilinçli bir dinsel tercihte bulunabilir.

GİRİŞ

Bireyin gelişim dönemleri içerisinde en önemlisi ve en etkili çocukluk dönemidir. Çocukluk döneminin özellikle ilk çocukluk yılları (2-6 yaş) yaşamın şekillendiği belli bir ivme kazandığı dönem olarak kabul edilir. Çocuk 5 yaşında hemen hemen tüm gelişim aşamalarının bir çoğunu büyük ölçüde tamamlama safhasına ulaşmaktadır. Bu dönemdeki çocukta kişilik gelişimi ve benlik gelişimini oluşturan ahlak gelişimi, zihinsel gelişim, ruhsal ve sosyal gelişim belli bir noktaya ulaşmış bulunmaktadır. İlk çocukluk yıllarının sonlarına doğru çocuk bir bireyin tüm özellikleriyle prototipini andırmaktadır. Bu yaşlarda belli ruhsal problemleri olan çocuğun yetişkinlik dönemlerinde de ruhsal problemlerle karşılaşması ihtimali daha yüksektir. Aynı şekilde çocukluk döneminde belli sağlık kriterlerine sahip olan bireyin yaşamın ilerleyen yıllarında da sağlıklı olması beklenir. En azından bir

problemlerle karşılaştığında, bu problemle baş edebilecek bir özgüveni ve mücadele gücü olacaktır.

Bireyin dinsel gelişimini, onun ruhsal, sosyal, zihinsel ve kişilik gelişimi yakından etkilemektedir. Dolayısıyla bireyde sağlıklı bir dinsel gelişim olması ancak sağlıklı bir kişilik ve ahlak gelişimi ile mümkün olabilir. sağlıklı bir kişilik gelişiminin temelleri ise çocukluğun ilk beş yılında atılmaktadır.¹ Çocukluğun ilk yılları yaşamın diğer alanlarında olduğu gibi din konusunda da taklit ağırlıklıdır. Yani çocuk, anne-babası ve diğer yakın çevresinden öğrendiklerinin etkisi altındadır. Neyin iyi, neyin kötü olduğuna büyüklerinin kendisine karşı takındığı tavra göre hüküm verir. Reel anlamda değerlendirme yapacak ve hüküm verecek gücü yoktur. Fakat, bu gücün kazanılma aşamasında karşılaşılan örnekler birey için büyük önem taşımaktadır.²

Bu makalede amaçlanan, aile içi iletişimin çocuğun dinsel gelişimine etkisinin ne olabileceği ile ilgili teorik bir yaklaşım sağlamaya çalışmaktır. Bu çerçevede konunun iyi anlaşılmasına katkı sağlamak amacıyla temel kavramların tanımlanması ve konunun bu tanımlar çerçevesinde işlenmesinin yerinde olacağı kanaatindeyiz.

Ailenin Tanımı

"Aile, en az evli iki yetişkin insandan ve çocuklardan meydana gelen kurumlaşmış bir biyolojik-toplumsal gruptur."³ Başka bir tanıma göre aile, ana-baba ve çocuklardan oluşan, üyeleri arasında karşılıklı sevgi, saygı, dayanışma ve birbirlerine ait olma duygusu bulunan bir topluluktur.⁴ Aile, temel kurumların başında gelmektedir. Evlilik ve kan bağı ile birbirine bağlı bireylerden oluşan ve toplumun temeli kabul edilen küçük toplumsal birimdir.⁵ Aile sistemi bir bütündür, tek tek kişilerin toplamı olarak düşünülmemelidir: aile, içindeki bireylerin birbirleriyle etkileşiminden oluşan bir düzendir. Her bir aile bireyinin diğeriyle ilişkisi vardır. Bu ilişkiler ağı içerisinde her birey, kendi benlik bilincini ve kişiliğini yapılandırır.⁶

Ailenin işlevlerini anne-baba çocuklar, dayı, amca, dede ve diğer aile bireylerinden oluşan geniş ailenin yerini, günümüzde anne-baba ve çocukların oluşturduğu çekirdek aile almıştır. Akrabalık unutulmaya yüz tutmuş, bu

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

¹ Kağıtçıbaşı, Çiğdem. *İnsan ve İnsanlar*, 7. Baskı, İstanbul 1988, s.249; Yavuzer, Haluk. *Çocuk Psikolojisi*. 9. Baskı, İstanbul 1996, s.111.

² Güngör, Erol. *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, İstanbul 1995, s.29-30.

³ Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi Dersleri*. Kayseri 1993, s.191; Sezen, Yümnü. *Sosyolojide ve Din Sosyolojisinde Temel Bilgiler ve Tartışmalar*, İstanbul 1990, s.116; *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, "Aile Maddesi", C.I, İstanbul 1990, s.13.

⁴ Bayraktar, M. Faruk. "Ailenin Eğitim Görevi", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2, İstanbul 1995, s.117.

⁵ Erdem, Selman. *Liseler İçin Sosyoloji Ders Kitabı*, İstanbul 1998, s.147.

⁶ Cüceloğlu, Doğan. *İçimizdeki Çocuk*, 3. Baskı, İstanbul 1993, s.49-50.

kavram çekirdek aile ile birlikte⁷ çok yakınlarla inhisar etmiş, diğer akrabalık ilişkileri oldukça azalmıştır.

Ailenin yapısı, görevleri ve işlevleri tarihi süreç içinde değişse bile, yeni yetişen nesillere ilk şekli veren, onları eğitip koruyan, yetiştiren en önemli kurum olma özelliği devam etmektedir. Günümüzde ise ailede ilk planda, anne-baba akla gelmektedir. Bu anlamda çocuğun ilk ihtiyaçları da (beslenme-güvenlik) anne ve baba tarafından giderilmektedir.⁸

Ailenin Çocuğun Gelişimindeki Yeri

Bazı hallerde, ailelerin çoğu, gerek çocuk bakımı gerek çocuk eğitimi hakkında açık bir fikre sahip olmayabilirler. Buna rağmen yine de uyguladıkları eğitim ve terbiye şekillerinin mükemmel ve kusursuz olduğu gibi bir kanı içerisinde bulunabilirler. Bütün bu olumsuz kanılara rağmen aile genel bir fonksiyon olarak; küçük yaşlardan itibaren çocuklara verilen iyi alışkanlıkların ve iyi terbiyenin okul hayatında, sokakta ve arkadaş çevresinde korunmasını sağlar. Bu görevi aileden daha iyi karşılayacak bir kurum tasavvur edilemez, çünkü hiçbir kurum aile kadar çocuklarla ilgilenemez ve onları teker teker kontrol edemez.⁹

Aile çocuğa ilk beş yılda bilinçli veya bilinçsiz bir şeyler öğretir. Çocuğun gelişimi ailede başlar, devam eder, toplumsal normlar orda öğrenilir.¹⁰ Aile sadece çocuğun bakımını sağlamakla kalmaz, ona çevresindeki toplum gerçekliği ile ilgili yorumları öğretir.¹¹

Genelde aile içindeki iletişimde bir amaç vardır. aile içinde yazılı olmayan yasalarla; hangi davranışların onaylandığı, hangi davranışın nerede ve hangi şekilde yerine getirileceği hissettirilir. Aile içerisinde, kazandırılmak istenen davranışlar değişik koşullandırmalarla bireyin yaşamına yansıtılmaya çalışılır.

İnsan, varlığının özünü ailesinden alır. Bu özü, ailesinden gelen değerlerle geliştirir, biçimlendirir, yapılandırır. Tüm psikologların, kişiliğin oluşmasında büyük etkisini vurguladıkları çocukluğun ilk yılları, derin ve köklü aile ilişkileri içinde geçer.¹² Erikson'nun tanımladığı, temel güven-güvensizlik, özerklik-utanç, kuşku, girişkenlik-suçluluk gibi gelişim aşamaları

⁷ Yavuzer, Haluk. *Ana-Baba-Çocuk*, 9. Baskı, İstanbul 1996 s.43.

⁸ Fırat Erdoğan. *Üniversite Öğrencilerinde Allah İnancı ve Din Duygusunun Din Psikolojisi Açısından Araştırılması*. (Doktora Tezi), Ankara 1976, s.32.

⁹ Kanad, Halil Fikret. *Ailede Çocuk Terbiyesi*, 2. Baskı, İstanbul 1976, s.7,9.

¹⁰ Tezcan, Mahmut. *Eğitim Sosyolojisi*, Ankara 1985, s.159; Fidan, Nurettin-Erden, Münire. *Eğitim Bilimine Giriş*, 3. Baskı, Ankara ty., s.10.

¹¹ Akdeniz, Sabri. *Eğitim Sosyolojisi*, İstanbul 1990, s.37.

¹² Clark, W. H. "Çocukluk Dönemi Dini", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Çev.: Neda Armaner, C. 24, Ankara 1981, s.175; Altınköprü, Tuncel. *Şahsiyet Analizi*, İstanbul 1999, s.68.

bebeklik ve ilk çocukluk (2-6 yaş) dönemlerinde aile içerisinde belli bir yönde gelişme göstermektedir.¹³

İletişim

İletişim, bir kişi ya da grubun başka bir kişi ya da gruba, bir düşünce içeriğini aktarmasıdır.¹⁴ Yine iletişimi başka bir yönden: "bilgi üretme, aktarma ve anlamlandırma süreci"¹⁵ olarak da tanımlayabiliriz.

İki çeşit iletişim vardır. Bunlardan birincisine (sing) işaret adı verilir. İşaret, olaylar arasındaki doğal ilişkilerle anlam kazanır. Örneğin, bir köpeğin havlaması ısırabileceğinin, gök gürültüsü genellikle yağmur yağacağına işaret olarak öğrenilir. Bu olaylarda her işaretin belli bir anlamı vardır. Çünkü daha önceden bu uyarıcıların birbirleri ile ilişkili olduğu öğrenilmiştir. İkincisine de (symbol) sembol denir ve bu insanlar tarafından üretilmiştir. İnsanlar her sembole bir anlam vermişler ve onu kendi aralarında iletişim kurmak için kullanmışlardır. Bu sembol değişik biçimler alabilir. Bu sembollerden ikisi; resimler ve konuşmada kullanılan dildir.¹⁶

Bilindiği gibi hiçbir birey ya da topluluk iletişimsiz yapamaz. Bireyselliğin anlamı da toplumsallığın anlamı da iletişim kavramı ile anlam kazanmaktadır. İletişimin akademik seviyedeki ayrımlarının¹⁷ ötesinde pratik hayatta bir anlamı bulunmaktadır. Bu anlam, bireylerde iletişim güçlerinin gelişiminde kültürel etkenlerin ağırlığı ile ortaya çıkmaktadır. Günlük hayatın önemli bir bölümünü iletişim araçları (gazete, radyo, tv., video, telefon, telgraf, bilgisayar, internet vs.) almaktadır. Dolayısıyla günümüzde iletişim araçları bütün olarak bireyin yaşamında en etkili ve yönlendirici konuma oturmuştur.

Yukarıda belirttiğimiz iletişim araçlarının kullanımında bireyin kendini gerçekleştirmeyi, var kılmayı amaçladığını söyleyebiliriz. Bu var kılma eyleminin odağında ise aile kurumu bulunmaktadır. İletişim araçlarının çocuğun zihninde kazandığı anlamda ailenin etkisi büyüktür. Şöyle ki, bu iletişim araçları zihinsel güçlerin gelişiminde bir katkı sağlayıcı görevi görmeyen yanında; zihinsel gelişimi engelleyici, bireyi düşünme eyleminden mahrum bırakıp hazır ve kolay bilgi edinmesini sağlayıcı, daha da kötüsü bu

¹³ Bkz.: Erikson, Erik H. *A Way of Looking At Things*. W. W. Norton&Company New York London 1995, s.599; Bayraktar, Rüveyde ve Diğerleri. *Davranış Bilimlerine Giriş* (Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi 1.sınıf 2. Fasikül), 7. Baskı, Eskişehir 1994, s.188.

¹⁴ Kağıtçıbaşı, Çiğdem.a.g.e.. s.103; *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, "İletişim Maddesi". C.II, İstanbul 1991, s.153.

¹⁵ Dökmen, Üstün. *İletişim Çatışmaları ve Empati*, İstanbul 1994, s.19.

¹⁶ Morgan, Clifford T. *Psikolojiye Giriş*, Çev.: Hüsnü Arıcı ve Diğerleri. 10. Baskı, Ankara 1993, s.167.

¹⁷ Akademik olarak bugün artık, çok düzenli ve karmaşık bir toplumsal olgu olan iletişimi açıklamak amacıyla sosyoloji, siyaset bilimi, antropoloji, etnoloji, psikoloji, dilbilim, tarih vb. bilim dalları işbirliği yapmaktadır. Bu yüzden, günümüzde bir iletişim biliminden söz etmek gerekirse, onun tek bir disiplin değil, bir "disiplinler manzumesi" olduğunu kabul etmek gerekir.

eylemleri bireye unutturup oyun ve eğlenceye daldırıcı yönlerde etkileyebilmektedir. Ailenin önemi burada ortaya çıkmaktadır: Aile bilinçli bir eğitimle iletişim araçlarının olumsuzluklarını önleyebilir.

Kişiliği oturmuş bireylerin yetişmesi öncelikle sağlıklı bir aile ortamında ve etkili aile iletişimi ile sağlanabilir. Aile-çocuk ilişkilerinin ele alındığı bütün çalışmalarda¹⁸ iletişimde göz önünde bulundurulması gereken noktalar ve kaçınılması gereken noktalar en ince ayrıntısına kadar tek tek ele alınıp incelenmiştir.¹⁹

İnsan, doğumundan ölümüne kadar çevrenin etkisi altındadır. Özellikle yakın çevre bireyin yaşamını köklü şekilde etkilemektedir. Hayvanlar üzerinde yapılan bir deney, bebeklikte uyandırılan bir eksikliğin, sonradan davranışa olan etkisini kanıtlamaktadır. 1961 yılında yapılan bir deney şöyle düzenlenmiştir:

Yetişkin insanlarda görülen oburluk, cimrilik, saldırganlık gibi davranışların, bebeklik ve çocukluk yaşantılarıyla bağıntılı olarak geliştiği ve bireyin kişiliğine yansıdığı bir gerçektir. Bireyin dinsel gelişimi açısından ise söylenebilecekler sanırım daha dikkate şayan olacaktır. Şöyle ki, bireyin dinsel gelişimi, özellikle dinî şüphe ve din değiştirme olaylarında bebeklik dönemi yaşantılarının –en azından ilk çocukluk döneminde- araştırılması ve arada bir bağıntının bulunup-bulunmadığının tespit edilmesi gerekmektedir. Çocuğun belli bir inançla doğmadığı, inanmaya eğilimli/yatkın olduğu ancak, anne ve babasının onu kendi dinsel inançlarına göre şekillendirdikleri belirtilmektedir.²⁰ Ancak, anne-babasından din konusunda (inanma-inanmama) belli bir destek görememiş çocukların sonraki gelişim evrelerinde konu ile ilgili tercihinin oluşmasında her ne kadar diğer çevresel faktörlerin etkisi ile bir tercih söz konusu olsa da anne-baba tarafsızlığının ya da ilgisizliğinin çocuğa nasıl yansıdığı yapılan bilimsel çalışmalarla ortaya konmuştur.²¹

¹⁸ Zulliger, Hans. *Çocukta Ruhsal Bozukluklar ve Tedavisi*, Çev.: Kamuran Şipal, 1. Baskı, İstanbul 1990; Lawrence, William. *Çocuk* (Çocuğunuzu Keşfedin), Çev.: Miyase Koyuncu, İstanbul 1998, s.61 vd.; Yavuz, Kerim. *Çocukta Dinî Duygu ve Dışlıncenin Gelişmesi*, Ankara 1983; Şemin, Refia Uğurel. *Gençlik Psikolojisi*, 3. Baskı, İstanbul 1992, s.150 vd.; Adler, Alfred. *Sorunlu Okul Çocuğu*, Çev.: Kamuran Şipal, 1. Baskı, İstanbul 1996; Yörüköğlü, Atalay. *Çocuk Ruh Sağlığı*, 18. Baskı, İstanbul 1993, ss.125-151; Selçuk, Mualla. *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler*, Ankara 1991, ss. 27-60; Konuk, Yurdagül. *Okul Öncesi Çocuklarda Dinî Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*, Ankara 1994, ss.20-27.

¹⁹ Bkz.: Baymur, Feriha. *Genel Psikoloji*, 13. Baskı, İstanbul 1994, ss.60-65. Yazar bu bölümde gelişimin temel basamakları, bu basamaklarda yer alan gelişim aşamalarına ve bunları etkileyebilecek yan faktörlere dikkat çekmiştir.

²⁰ "Her çocuk fitrat üzere (Allah'a inanmaya ve İslam dinini kabule eğilimli olarak) doğar. Sonra anne ve babası onu yahudi, hristiyan veya mecusileştirir." Bkz.: Müslim, *Kitabü'l-Kader*, 46/22.

²¹ Bkz.: Yavuz, *Çocukta Dinî Duygu ve...*, s.51-56; Aydın, Ali Rıza. *Dini İnkarnın Psikososyal Nedenleri*, (Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1995, s.107-111.

Gelişim

Bireyin yapısal ve nitelik bakımından değişikliklerinin tümüne birden gelişme denir. Gelişmenin içerisinde büyüme de yer almaktadır.²² Gelişme ile ilişkili diğer kavram ise öğrenmedir. Bireyin gelişimi içerisinde olgunlaşma aşamalarının her safhasında öğrenme de değişik biçimleriyle kendini hissettirmektedir.²³

Aile içi iletişimin en etkili olduğu dönem ilk çocukluk çağıdır. Bu ağda çocuklarda görölen belli-başlı gelişim özelliklerinden konumuz açısından önem taşıyan bazıları şunlardır:

- a) Sevilmeyi, sevmeyi, paylaşmayı öğrenme,
- b) Sevgiyi gösterme yollarını öğrenme,
- c) Kardeşleri ve anne-babasıyla uygun ilişkiler kurabilme,
- d) Yanlış ve doğru konusunda kültürel kavramları öğrenme ve bir vicdan duygusu geliştirme.²⁴

Aile İçi İletişim

ocuk için ilk ortam ailedir demiştik. Hepimiz bir ailede veya ailenin yerini tutan bir ilk çevrede doğuyoruz. Bu ilk evre, insan olarak hayatın gerçekleri ile ilk karşılaştığımız, onları benimsemeyi veya onlarla baş etmeyi ilk öğrendiğimiz ortam oluyor. Aile, duygularımızı ve çok yönlü kabiliyetlerimizi besleyip geliştirecek miraslar deposudur. Aile, milletin de büyük insanlık ailesinin de küçük bir örneğidir. Bireysellik, milliyet, din vb. ilk şekillerini aileden alırlar.²⁵

Aile içi iletişim veya çocukların ana-babayla, birbirleriyle, eşlerin birbirleriyle ve çocuklarıyla olan iletişimi, çocukları anlamada, duygu ve düşüncelerini birbirlerine aktarmada özel bir önem taşır. İletişim, insanların sizi tanmasına ve karşılıklı anlayış oluşturmasına izin vermektir. Özellikle iletişim süreci aile içerisinde çocuklara karşı takınılacak tutum açısından daha da büyük öneme sahiptir.²⁶

İlk ocukluk zamanlarında birey çok bencildir. Çocuğun göztünde herkes kendisine faydalı olduğu oranda sevgili, her şey midesini tatmin edebildiği derecede kıymetlidir. Nitekim ilk yıl içerisinde eline geçen her şeyi bir kez ağzına götürür. evresinin, toplumun yasaklayıcı etkileri kendisinde iz bırakıncaya kadar her şeyi ister ve her arzusu için ihtirash ve zalim olmayı

²² Baymur, *a.g.e.*, s.49.

²³ Gelişmenin diğer yönleri ve gelişim kanunları için bkz.: Baymur, *a.g.e.*, ss.51-63; Başaran, İbrahim Ethem. *Eğitim Psikolojisi*, 9. Baskı, Ankara 1988, ss.25-42; Yavuzer, *ocuk Psikolojisi*, ss.29-49.

²⁴ Diğer gelişim aşamalarıyla ilgili bkz.: Baymur, *a.g.e.*, s.60.

²⁵ Bilgin, Beyza. "ocuklarımızın Duyguları ve Duaları", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2, İstanbul 1995, s.70.

²⁶ Çamdibi, Hasan Mahmut. "Aile İçi İlişkiler ve Aile Rehberliği", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 6, İstanbul 1999, s.137.

sürdürür. Gerçekte çocukta isteyerek zalimlik yapma duygusu yoktur. Ancak sosyal duyguları bulunmadığı için kendi menfaati ve zevki için çevresindekilere, anne-babasına, kardeşlerine ve özellikle hayvanlara karşı her türlü baskıyı ve zulmü yapabilir.²⁷

İşte çocukluğun ilk yıllarında görülen bu içgüdüsel diyebileceğimiz özelliklerin terbiyesi; mekanik davranış kalıplarının ruhun derinliklerinden süzülüp bir kır çiçeği görünümünde çocuğun kalbinde yer edebilmesi aile içi iletişimin gücü ile doğru orantılı olarak ortaya çıkacaktır.

Aile içerisinde çocukla sağlıklı iletişim kurmanın, çocuğu hayata hazırlamanın ve sağlıklı bir kişilik gelişimine katkıda bulunmanın sağlanmasında temel dört iletişim kaynağı vardır. Bunlar; gözle iletişim, bedensel iletişim, odaklaştırılmış dikkat ve disiplindir.²⁸

Gözle İletişim: Bir kimsenin gözlerinin içine doğrudan bakmak demektir.²⁹

-Gözle iletişim yalnızca bir çocukla bağ kurmakta değil, aynı zamanda onun duygusal gereksinmelerini sağlamada da çok önemlidir. Her çocuk istisnasız duygusal doyuma ulaşmak için anne-babasıyla ve yakın çevresiyle göz iletişiminden yararlanır.³⁰

Bedensel İletişim: Bireyin karşısındakine elle, vücutla temasıdır.

Anne-babanın çocukla bedensel iletişimi denince akla belki sadece gerektiği zaman, örneğin, giyinmelerine, soyunmalarına ya da otomobile binmelerine yardım ederken yaptıkları iletişim şekli anlaşılır ki, bu doğru olmayan, aynı zamanda eksik olan bir anlamlandırma şeklidir. Bedensel iletişimle kastedilen yalnızca çocuğu kucaklamak veya öpmek gibi şeyler de değildir. Bedensel iletişimden kastedilen her hangi bir bedensel temas; çocuğun omzuna dokunmak, kaburgasının üzerine hafif bir el dokundurması ya da saçlarını karıştırmak vs.³¹ Bütün bunların içerisinde yalnızca mekanik hareketler değil; bu hareketlerin altında yatan destek önemlidir. Bu duygusal destek içerisinde çocuğun kendine güvenildiğini hissetmesi, sevildiğinin ve desteklendiğinin bilincine varması onun bundan sonraki tüm gelişim basamaklarını ve gelişim aşamalarını (zihinsel, duygusal, dinsel, kültürel, sosyal vs.) olumlu yönde etkileyecek ve motive edecektir.

Odaklaştırılmış İlgi: Bir çocuğa tüm dikkatimizi, eksiksiz sevildiğini hissettirecek şekilde yöneltmemizdir. Annesinin ve babasının dikkatini, onayını ve saygısını hak edecek kadar değerli olduğunu ona hissettirmemizdir.

²⁷ Gövsa, İbrahim Alaattin. *Çocuk Psikolojisi*, İstanbul 1998, s.124.

²⁸ Campbell, Ross. *Çocuk Sevgiyle Büyür*, Çev.: Meral Gaspıralı, 1. Baskı, İstanbul 1991, s.47.

²⁹ Campbell, a.g.e., s.50.

³⁰ Campbell, a.g.e., s.49.

³¹ Campbell, a.g.e., s.60-61.

Özetle, odaklaştırılmış ilgi, çocuğa, anne ve babasının gözünde dünyanın en önemli insanı olduğu hissettirilir.³²

Kutsal kitaplarda da çocuklardan armağan olarak söz edilmektedir.³³ Bir çocuğa kendi türünün biricik örneği olduğu hissettirilmelidir. Bunu pek az çocuk hisseder, ama bir de hissetti mi, o küçük çocukta özel olduğunu hissetmenin oluşturduğu değişiklik ve kendine güven duygusu görülmeye değer.³⁴ Bu, çocuğun başkalarıyla iletişimini ve başkalarından gelen mesajı almasını ve içselleştirmesini kolaylaştırır.

Çocuk açısından disiplin; onu, toplumun yapıcı bir bireyi olarak zihin ve karakter açısından eğitmektir. Diğer bir yaklaşımla disiplin, her türlü iletişim yoluyla eğitmektir. Örneğin, yol göstermek, biçimlendirmek, sözlü direktifler, yazılı direktifler, sözlü istemler, yazılı istemler, öğretim, öğretici ve eğlendirici deneyimlerin sağlanması yoluyla vs.³⁵

Bir çocukla ilişkilerin en olumlusu, en tatlısı sevgiye en çok yer verilenidir.³⁶ Aynı zamanda, onun nefis kontrolü geliştirmesini ve yaşının, gelişiminin izin verdiği ölçüde kontrollü davranmasını istiyorsak, bunların gerçekleşmesi için, anne ve babalar çocuklarına iki şey vermelidir: Birincisi, kayıtsız şartsız sevgi ve bu sevginin uygun yolla verilmesi. İkincisi ise sevgiye dayalı disiplin.³⁷

Anne ve babanın ses tonundaki yumuşaklık, ilgilerindeki sevecenlik, ilişkilerindeki özveri çocukta sevinç, neşe ve mutluluk duygularını doğurur. Bu duygular sevginin ilk tomurcuklarıdır. Çocukta sevgi, anne-babanın gösterdiği denge, düzen, ilgi, anlayış, bağlılık, beğeni, sevecenlik ve özveri oranında gelişir. İnsanın bütün yaşam boyu duyduğu ilgi ve sevginin açılıp gelişmesi, olgunlaşması, renklenmesi çocukluk çağında sevgi gereksinimine sağlanan doyuma bağlıdır. İnsanın bütün ilişkilerinde görülen olumlu ya da olumsuz tutum ve davranışlarında bu doyum önemli rol oynar.³⁸

Ailede Dinsel Gelişim

Çocuk psikolojisi ve Din Psikolojisi alanında yapılan araştırmalarda ailenin psiko-sosyal ve pedagojik açıdan çocuk üzerinde önemli ölçüde söz sahibi olduğu ve çocuktaki dinî duygu ve düşüncenin gelişmesinin aileden aldığı dinî eğitime bağlı olduğu tespit edilmiştir.³⁹

³² Campbell, *a.g.e.*, s.73-74.

³³ Bkz.: *Kur'an*, 3/38,39; 7/189; 25/74; *Matta İncili*, 7,9-12.

³⁴ Campbell, *a.g.e.*, s.74.

³⁵ Campbell, *a.g.e.*, s.102.

³⁶ Glasser, William. *Kişisel Özgürlüğün Psikolojisi*, Çev.: Müge İzmirli, İstanbul 1999, s.240; Ayrıca bkz.: Köknel, Özcan. *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, 11. Baskı, İstanbul ty. s.50.

³⁷ Campbell, *a.g.e.*, s.113.

³⁸ Köknel, *a.g.e.*, s.50-51.

³⁹ Armaner, Neda. *Din Psikolojisine Giriş-I*, Ankara 1980, s.89; Yavuz, *a.g.e.*, s.46,156-57; Hökekleli, Hayati. *Ergenlik Çağı Gençlerinin Dinî Gelişimi* (Doktora Tezi), Bursa 1983.

Bu araştırmalarda, çocuk üzerinde en önemli etkiyi anne-baba davranışlarının yaptığı, olumlu davranışların doğrudan çocuğa yansıdığı ve onun dinî yaşantısına olumlu yönde katkıda bulunduğu⁴⁰ tespit edilmiştir. Aile dinî davranışların ve dinî ilişkilerin modelidir. Dinî değerler ailede temsil edilen şekliyle çocuğun dünyasına girer. Yakınların dinî davranışları ve kullandıkları dinî deyimler, ifadeler, onları doğrudan doğruya sembolize eden deruni bir yaşantı içinde yer almıştır. Bu bakımdan ailede din eğitimi çocuğu derin bir şekilde etkiler.⁴¹

Çocuğun bedensel gelişiminde olduğu kadar dinsel gelişiminde de ailenin rolünün fazla olduğu bir gerçektir.⁴² Aile çocuğa dinini öğretip, onda dini duyguların gelişmesini sağlayabileceği gibi, çocuğun dinden uzaklaşmasına ve ondaki dinî duygunun körelmesine de neden olabilir.⁴³

Birey, ilk çocukluk (2-6 yaş) döneminde daha çok duygusaldır. Dolayısıyla ailesine bağımlılığı ve iletişim öğeleri duygusal bir nitelik taşır. Bu yaşlarda çocuğun zihinsel faaliyetleri büyüklere göre daha sınırlıdır. Bu yaş çocukları en büyük otorite olarak anne-babalarını görürler. Anne-baba da bu durumu iyi değerlendirerek çocuklarına en üstün varlık olarak Allah'a inanmayı ve bağlanmayı öğretebilirler. Şunu da açıkça belirtmek gerekir ki, anne ve baba çocuklarının Allah'a inanma/inanmama ve bağlanmasında/inkar etmesinde birer vasitadırlar.⁴⁴

Yaşam denemelerini aile karşılırsa, çocuk güvenle büyür. Aksi halde çocuk çatışmalarla karşılaşır; bu onu "kişilik bunalımı"na sürükler. Çözümleyemeyeceği yeni olaylar karşısında ailesine sığınır. Arkadaşları arasında ailesi, onun itibarını etkiler. Çocuklarını yeterince sevmeyen anne-babalar, onların kendilerini değersiz bulmalarına ve yeni ilişkilerden çekinmelerine neden olurlar. Ayrıca, fazla himaye gören çocuklar da başkalarıyla yakın ilişkiler kuramazlar.⁴⁵ Aile içerisinde bu şekilde yetişen çocukların dinsel gelişimleri de normal olmayabilir. Özellikle, başkalarına aşırı bağımlılık ile yetişme, dinsel tercihlerde bulunma yerine, kendine telkin edilenlere uymayı kolaylaştırır. Bu da, bireyin araştırıp-inceleyip ondan sonra bir dini kabul ve o dinin kavramlarını içselleştirmesi yerine taklide dayalı, aklî ve mantikî düzleme oturtulmamış, duygusal boyutu zayıf bir dinî tecrübe geliştirmesini sağlar. Bireyin zihnindeki bu dinsel içerik zayıflığı yaşamın

s.66-67, 102-103; Öcal, Mustafa. *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, Ankara 1990, s.74-76.

⁴⁰ Ay, Mehmet Emin. "Aile Ortamında Yerine Getirilen İbadetlerin Çocuklar Üzerindeki Etkisi". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, İstanbul 1994, s.163.

⁴¹ Yavuz, Kerim. *Çocuk ve Din*, İstanbul 1994, s. 159.; Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Ankara 1993, s.258.

⁴² Argyle, M. "Dinin Yedi Psikolojik Temeli", *Eğitim Hareketleri Dergisi*, Ankara, 1978, s.7.

⁴³ Peker. *Din ve Ahlak Eğitimi Psikolojik ve Metodik Esaslar*, Samsun 1998, s.47.

⁴⁴ Aydın, Ali Rıza. "Çocuğun Dinî Şahsiyet Kazanmasında Ailenin Önemi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 8, Samsun 1996, s.215.

⁴⁵ Şemin, a.g.e., s.150.

ilerleyen yıllarında çevresel faktörlerin de etkisiyle dinin aleyhine bir tutum geliştirme nedeni olabilir.

Yine ilk çocukluk (2-6 yaş) taklit dönemidir. Çocuk bu devrede, yakınlarının her türlü hareketlerini bilinçsiz olarak taklide ve tekrara başlar. Aile bireylerinde gördüğü ibadetlere, dinî motifli her türlü davranışa, içten gelen duygularla yönelir, onların dinî yaşantısından örnek alarak kendi de aynı davranışları uygulamak ister.⁴⁶

İlk çocukluk döneminde çocukla kurulacak iletişimde aile içerisinde kullanılacak din dili çok önemlidir. Yetişkin bireylerin kullandığı dil çocuklarla iletişim kurup anlaşabilmeye ve onlara dinsel içerikli mesajları ulaştırmaya yeterli değildir. Çocuklara ulaşabilmek için yeni yollar aramak, yeni konuşma türleri bulmak gerekmektedir. Aksi takdirde konuşup anlaşabileceğimiz bir din dili gelişmeyecektir.⁴⁷ Bu ise çocukların dinsel gelişimini olumsuz yönde etkileyen faktörlerden birisi olabilir.

İlk çocukluk döneminde aile içerisinde öğrenilen dinsel içerikli sembol ve ritüeller çocuğun zihninde belli kalıp ölçülere sahiptir. Özellikle ibadetler ve dua içerikleri mekanik yönleriyle çocukta boy gösterir. Anne- babasını namaz kılariken gören çocuk aynı davranışları mekanik olarak tekrarlar. Bu tekrarlar taklitte çocuğun belleğine yerleşir ve yaşı ilerledikçe bu içerikler zihinsel olarak doldurulmaya başlanır. Örneğin, okunan duaların anlamı zihne yerleşir ve en önemlisi niçin dua edildiğinin bilincine varılır. Bir bakıma ilk çocukluk döneminde öğrenilen mekanik hareketler anlamlarına oturur ve içselleştirilir. Dolayısıyla psikolojik açıdan ilk çocukluk döneminin bu yaşantıları çok önemlidir. Çünkü ilk çocukluk döneminde aile içerisinde bu tür yaşantılar olmazsa sonradan öğrenmelerde mekanik yön ile onun içeriğinin içselleştirilmesi zorlaşmaktadır.

Dinî davranışların aile içerisinde birlikte tekrarlanması çocuklarda olumlu bir etki yapar. Çocukların iyi davranışları öğrenmesi, kötü alışkanlıklardan vazgeçmesi aile içerisinde gördüğü prototipler sayesinde olmaktadır. Fakat, aile içerisinde farklı uygulamalar olursa çocuk kararsızlığa düşer ve olumlu özellikleri geliştirmesi zorlaşır. Ayrıca, anne-babanın dinsel tercihi yoksa (dine karşı nötr ya da aleyhte bir tutum) bu çocuğun dinsel tercihinin olumsuz yönde olmasını teşvik edici bir unsur haline dönüştürebilmektedir.⁴⁸ Çocukların dinsel tercihlerinin oluşmasında aile içerisinde teneffüs ettikleri dinsel hayatın içeriği ile aile üyelerinin dine ilgi dereceleri ile dinî bilgilerin aktarılmasında kullanılan iletişim şekilleri (yöntemleri) ve alışkanlıklar farklı sonuçlar da ortaya çıkarabilir. Çocuklar, anne-babalarının dinî söz, tavır ve davranışlarından algıladıkları kendi

⁴⁶ Peker, Hüseyin. *Din Psikolojisi*, s.103; Fırat, *Üniversite Öğrencilerinde Allah İnancı ve Din Duygusunun ...*, s.32-33.

⁴⁷ Selçuk, *a.g.e.*, s.35.

⁴⁸ Fırat, *a.g.e.*, s.37.

tecrübeleri, kabiliyetleri ve kişisel düşünme ve tepkileri ölçüsünde işleyerek kendilerine has bir dinî yaşam biçimi geliştireceklerdir.⁴⁹

Aile içerisinde anne-baba tutumu⁵⁰ bireyin kişilik gelişimini çok etkilemektedir. Özellikle kişiliğin bir yönünü oluşturan dinî gelişim ve bireyin dinsel tecrübeye ulaşmasında anne-baba tutumunun etkisi değişik çalışmalarda tespit edilmiş ve sonuçlar manidar bulunmuştur.⁵¹ Ayrıca aile içi anne-baba ile çocuklar arası iletişimin bireylerin benlik gelişimi ile ilgili de etkisinin olduğu bilimsel çalışmalarla ortaya konmuştur.⁵² Çocuğa dinî eğitim verilirken şu tutumlar bireyi olumsuz yönde etkileyebilir: aşırı baskıcı ve otoriter tutum, aşırı hoşgörölü tutum, dengesiz ve kararsız tutum, aşırı koruyucu tutum ve kayıtsız tutum. Bireyi olumlu yönde ise güven verici ve hoşgörölü tutum etkiler.⁵³

Dinî tecrübenin belirişinde iki önemli etken vardır. a) Dış etken b) İç etken. Dış etkenlerin önem sırasına göre tasnifinde ise; en başta aile bireyleri, sonra onun yakın çevresi ve okuldaki din eğitiminin geldiğini görüyoruz.⁵⁴

Özellikle çocuğun dinî yönden etkilenişinde, dıştan gelen etkilerin öneminin büyüklüğü vurgulanmaktadır. Dış etkilerin başındaki en önemli faktör olarak ailenin geldiğini daha önce belirtmiştik. Yani inanma yeteneğinin geliştiği biricik yer ailedir diyebiliriz. Diğer etkenler önemine göre aileden hareketle helezonlar şeklinde dalga dalga dışa doğru açılıp gitmektedir.⁵⁵

Çocuğu dinî yönden etkileyen iç faktör üzerinde de durmakta yarar var. Bilindiği gibi iç faktör, bireyin doğumla birlikte yaratılışında bulunan inanma eğilimidir. Konu ile ilgili Hz. Peygamber şöyle demiştir: "Her doğan çocuk fitrat üzere doğmuştur. Onun bu hali, kendini ifade etmeye başlayınca

⁴⁹ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s.257; Aydın, *a.g.m.*, s.219.

⁵⁰ Anne-baba tutumlarıyla ilgili geniş bilgi için bkz.: Yörükoğlu, *Gençlik Çağı*, 4. Baskı, İstanbul 1987, s.140; Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, s.133,138,199; Yavuzer, *Ana-Baba-Çocuk*, s.29-30; Fişek, Güler Okman-Sükan, Zafer, *Çocuğunuz ve Siz*, İstanbul 1983, ss.37-40.

⁵¹ Bkz.: Karacoşkun, M. Doğan, *İman-Hatip Lisesi Öğrencilerinin Dinî Tutum ve Davranışları* (Yüksek Lisans Tezi), Samsun 1994, ss.57-63; Apaydın, Halil, *Üniversite Öğrencilerinin Dinî Yasaklarla İlgili Tutumları* (Yüksek Lisans Tezi), Samsun 1996, ss.68-71.

⁵² Bkz.: Kaya, Mevlüt, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Öğrencilerinin Benlik Tasarımı* (Yüksek Lisans Tezi), Samsun 1988, s.92; Can, Gürhan, *Lise Öğrencilerinin Benlik Tasarımlarını Etkileyen Etmenler*, Eskişehir 1990, ss.55-57.

⁵³ Adı geçen tutumların açıklamaları için bkz.: Kuzgun, Yıldız, "Ana-Baba Tutumlarının Bireyin Kendini Gerçekleştirme Düzeyine Etkisi", *Hacettepe Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, V, Sayı: 1, Ankara 1973, s.57.

⁵⁴ Yavuz, *a.g.e.*, s.61; Selçuk, *a.g.e.*, s.55.

⁵⁵ Yavuz, *a.g.e.*, s.63.

kadar böyle devam eder. Kendisini anlatmaya başlayınca da ya şükredici olur; ya da inkar edici."⁵⁶

Hadisin içeriğinden öncelikle, insanların yaradılışları itibariyle iyilik ve doğrulukta bulunmaya elverişli ve temiz oldukları anlaşılmaktadır. Dikkat edilmesi gereken ikinci husus ise eğitilmesi mümkün olan insanın dinî eğitiminde en etkin faktörün aile olduğudur.⁵⁷

Çocukların korunması ve kollanması⁵⁸ İslam dininin üzerinde ısrarla durduğu bir konudur. Hz. Peygamber de yine çocuğun korunup kollanmasına dikkatleri çekmiştir⁵⁹ ve bu görevin birincil muhatabı anne-babalardır.

Kişiliğin tam olarak kurulmadığı okul öncesi dönemde dinî duyguların, inançların, heyecanların sorgulanmaksızın kabul edilip ezberlendiği ve taklit edildiği görülür. Ancak bütün bunlardan hareketle dinî öğretimin salt ezberletilmiş bazı sözler ve hareketlerle olabileceğini düşünmek dinî öğretimi dar bir çerçeveye sınırlamak olur. Bunlar ne dinî birer ibadet olarak algılanmalı ne de zihinsel bir benimseyiş olarak düşünülmelidir. Bu yaşlarda (2-6) din eğitimi bir düşünüş biçimini aktarmaktan ziyade bir yaşama ve duyma biçiminin aktarılması olmalıdır.⁶⁰

Dinî duygunun doğuştan mevcut olduğu ve temel bir ihtiyacı karşıladığı; bu sebeple de insanın esaslı bir güven kaynağı olarak gördüğü dine inandığı ve ona sığındığı hem semavî dinlerce kabul edilmekte hem de bir çok psikolog⁶¹ tarafından dile getirilmektedir. Burada şunu da vurgulamakta yarar var: bireyin yaşamında karşılaştığı olumsuz tecrübeler bazılarının iddia ettiği gibi dinî inançtan değil; dinî inanca sahip olmamaktan ve bunda derinleşmemekten kaynaklanmaktadır.⁶²

Başta aile olmak üzere, çevrenin ağır baskısını hisseden çocuğa Allah inancı verildiğinde; dinî duygu uyanır ve gelişir. Çocuklar eğer ailede bu açıdan beslenmemişlerse dinî duygu yönünden körelirler. Bu şekilde ihmal edilen çocuklarda körelmenin olduğu, yedi yaşındaki çocuklar üzerinde yapılan bir araştırmada tespit edilmiştir.⁶³

⁵⁶ Ahmed b. Hanbel. *Müsned*, II, 273; III, 435; IV, 24; V, 9.; Ayrıca bkz.: Buhari, *Cenaiz*, 79; Müslim, *Kader*, 22, 23, 25; *İman*, 264; Bu hadisin türkçe anlamı için bkz.: er-Rüdani, İmam Muhammed b. Muhammed b. Süleyman. *Büyük Hadis Külliyyatı*, Çev.: Naim Erdoğan, İz yay., C. 4, İstanbul 1996, s.211, Hadis No: 7656.

⁵⁷ Konuk, *a.g.e.*, s.23.

⁵⁸ "Kendini ve ehlini (aile bireylerini-çocukunu) ateşten koru. O ateş ki, onun yakıtı insanlar ve taşlardır." Bkz.: *Kur'an*, 66/6.

⁵⁹ "Çocuklarınıza hediye verin ve terbiyelerini (eğitim-öğretimlerini) güzel yapın." Bkz.: İbn Mace, *Edeb*, 3.

⁶⁰ Konuk, *a.g.e.*, s.24.

⁶¹ Wincent V. Herr, S.T. *Religious Psychology*. New York 1965, s.79; Yavuz, *a.g.e.*, s.134-35; Selçuk, *a.g.e.*, s.40.

⁶² Vergote, Antoine. *Religionspsychologie*. Olten 1970, s.138.

⁶³ Bkz.: Yavuz, *a.g.e.*, s.61-63.

Yavuz'un yaptığı araştırmada: "Allah'ın varlığına, birliğine nasıl inanmaya başladın?" biçimindeki açık uçlu soruya deneklerden bazıları şu şekilde cevap vermiştir:

- "Annem-babam öğrettiler, ya da yardım ettiler."

- "Kalbimden geldi, kendim öğrendim. Annem-babam yardım etti."

- "Namaz kılanları, dua edenleri gördüm. Onlara baka baka öğrendim."

- "Dedemden, ninemden öğrendim, düşünme düşünme, sora sora."

- "İçimden istek geldi, sora sora öğrendim, anlatılanları dinledim, büyüyünce öğrendim."

- "Annem-babam olur-olmaz ağızlarından 'Allah' sözcüğünü söylediler. Ben de merak ettim. Hocadan öğrendim."

- "Büyüklerden görerek, dinleyerek. İnanmak içime doğan bir duygudur. Allah benim içime doğdu ve inandım. Her şeyi O'nun yarattığına inanıyorum."⁶⁴

Kur'an'da, çocuklara aile içinde nasıl bir iletişimle dinin öğretilebileceğine ilişkin ipucu teşkil edebilecek örnekler vardır:

Yakup Peygamber oğullarına hitaben: "... Oğullarım! Allah sizin için bir din seçti. Siz de ancak müslüman olarak can veriniz"⁶⁵ der. Yine, Yakup (a.s.) ölürken oğullarına: "Benden sonra kime kulluk edeceksiniz?" dediğinde onlar: "Senin Rabb'ine, babaların İbrahim, İsmail ve İshak'ın Rabb'i olan Allah'a kulluk edeceğiz biz O'na teslim olanlarız" dediler."⁶⁶ Lokman Peygamber oğluna: "Yavrucuğum! Allah'a ortak koşma..."⁶⁷ demiştir. Bu ayetler, ebeveynin çocukları yönlendirmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Katı din kuralları içinde yetiştirilen çocuk, kendi dışında bazı kurallara göre yargılanacağına ya da ödüllendirileceğine inanır. Katı ve bilinçsiz din koşullandırmasının baskın olduğu aile ortamında yetişen çocuk, kendi yaşantı ve deneyimlerini zenginleştirecek, iç ve dış dünyasını araştırıp keşfedecek bir tutum yerine,⁶⁸ körü körüne taklit etmeyi, öğretilen şekilsel dinî kalıpları yerine getirip arkasında yatan gerçek hedefin ne olduğunu bilmeden davranmayı kabul eder. Dinin, ailede son derece serbest ve rahat şartlarda öğretilmesi gerekmektedir. İyinin zorlayarak, baskı kurarak öğretilmeye

⁶⁴ Yavuz, a.g.e., ss.56-61.

⁶⁵ Kur'an, 2/132.

⁶⁶ Kur'an, 2/133.

⁶⁷ Kur'an, 31/13.

⁶⁸ Cüceloğlu, *Yetişkin Çocuklar*, 7. Baskı, İstanbul 1996, s.73.

ihtiyacı yoktur. Ancak güzel bir şekilde anlatılarak ve hatırlatılarak içselleştirilmesine katkıda bulunmak vardır.⁶⁹

Ailede çocuğa ideal davranış biçimini öğretip, kendileri başka davranış biçimlerini devam ettirenler, çocukların bu durumu er geç fark edip geriye doğru bağlantı kurabildiklerini göreceklerdir. Çocuklar, şimdi söylediklerimizi, önceden söylediklerimizle ve yaptıklarımızla karşılaştırıp kendilerine yeni görüşler geliştirebilecekler ve belki de büyüklerin yanıldıkları gibi bir sonuca ulaşabileceklerdir. Bunu yapılan bir araştırmadaki şu örnek güzel anlatmaktadır: "Çocukluğumda bana Allah'ın var olduğu, bir olduğu, her şeyi O'nun yarattığı, ahirette iyilere mükafat, kötülere ceza verileceği telkin edildi. Herhangi bir kötü hareketimde Allah yakar, elini keser, ateşe atar! gibi tehditler duyardım. Bazı ibadetleri öğrendim. Ancak öğrendiğim bu ibadetlerin pek yapıldığı yoktu. Çok az yapan vardı. Yapmayanlar arasında benim sevdiğim kişiler de olduğundan onların yanacağını zannetmiyordum. Onların iyi olduğunu düşünüyorum, Allah iyileri yakmaz diyordum."⁷⁰

Çocukluk dönemini takip eden dönemlerde beliren olumsuz tutumların oluşmasında çocukluk dönemi yaşantılarının etkisi ve bu etkide anne-babanın rolü büyüktür.⁷¹ Çocukluk döneminde karşılaşılan olumsuz durumlar (depresyon gibi tabii afetler, bir yakının ölümü, bedensel sakatlanmalar, haksızlığa uğramak vs.) çocuğun dine karşı şüphe duymasını, özellikle Allah inancının zedelenmesini kolaylaştırır. Eğer anne-babalar ve diğer yakınlar çocuğa bu olumsuzlukları belli mantık kuralları içerisinde dinî açıdan izah edemezlerse çocuktaki dinsel gelişim olumsuz yönde etkilenebilecektir. Onun için çocukların soruları çok önemsenmeli, özellikle ölüm karşısında içine düştükleri çaresizliği gidermek için ahiret inancı vurgulanmalı, ölümün son olmadığı, yeni ve sonsuz bir yaşamın kazanılması için dünya hayatının iyilikler içerisinde geçirilmesi gerektiği anlatılmalı ve şüpheler giderilmelidir.⁷²

SONUÇ

Bireyin dinsel gelişimini ele alan çalışmalar göz önüne alındığında çocukluk dönemi yaşantılarının ve bu yaşantı içerisinde anne-babanın ve diğer aile bireylerinin çocuğa yaklaşımlarının çok önemli ve etkili olduğunu görmekteyiz. Özellikle ilk çocukluk dönemi (2-6 yaş) çocuğun bütün gelişim basamaklarının temellerinin atıldığı ve büyük oranda şekillendiği dönem olması nedeniyle dinsel gelişim açısından oldukça önemlidir. Dolayısıyla çocukluk döneminde çocukla kurulacak olan anne-baba iletişimi; onun başta kişilik gelişimi olmak üzere, kendine güveni kazandığı, tek başına iş

⁶⁹ Ağca, Hüseyin. *Ailede Eğitim*. Ankara 1993, s.96.

⁷⁰ Bilgin, *İslam ve Çocuk*. Ankara 1991, s.75.

⁷¹ Öymen, Hıfzrahman Raşit. "Çocukluk ve Gençlik Çağlarının Dinî Gelişimi II", *Eğitim Hareketleri Dergisi*, C. 8, Sayı: 89, Ankara 1962, s.20.

⁷² Ayhan, Halis. *Din Eğitimi ve Öğretimi*, Ankara 1985, s.110.

yapabilme yeteneğini geliştirdiği, daha da önemlisi kendi kendinin farkına varmasını sağlamada yerine getirdiği etkin görev nedeniyle önemlidir. Bu dönemde çocukla sağlanacak olan dinsel iletişimde dikkat edilecek temel hususları da şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1- Başarılı bir dinsel iletişim kurmanın birinci şartı anne-babanın öncelikle kendi yaşamları ile çocuklarına örnek olmalarıdır. Çünkü çocuk eğer küçük yaşlarda kendisine tavsiye edilenlerin büyükler tarafından yapılmadığını görürlerse kendilerine sunulan dinsel içeriklerin önemini kavrayamazlar.
- 2- Anne-baba çocuğa gerektiği kadar sevgi göstermelidir. Gerektiği kadar sevgi bulamamış çocuklar özgüvenlerini kazanamamış olduklarından yaşamın diğer koşulları gibi dinî muhtevalı mesajlara da kapalı kalabilirler. Kapalı kalmasalar bile normal bir dinî yaşam geliştiremezler.
- 3- Anne-baba çocuklarla ilişkilerinde ölçülü bir disipline sahip olmalıdırlar. Ölçülü bir disiplinin olmadığı aile ortamında ya başıboşluk hakim olur ya da şuursuzca uygulanan bilinçsiz disiplin anlayışları. Bu olumsuzlukları gidermenin yolu ölçülü hoşgörüye dayalı çocukla her şeyi paylaşabilecek anlayışa sahip olmaktır.
- 4- Özellikle ilk çocukluk döneminde çocukların zihinsel gelişimi göz önünde bulundurularak somut örneklerden hareketle dinî içerikler sunulmalıdır.
- 5- Çocukların sorularına mantıklı ve doğru cevap verilmelidir. Çocuğın dil gelişimi de dikkate alınarak basit ve çocuğın dünyasına hitap eden cevaplar verilmelidir.
- 6- Çocuğın kişilik gelişimine ve sosyalleşmesine katkı sağlayarak onun diğer insanlarla ilişki kurabilme ve onlarla paylaşabilme yeteneğini geliştirmek için çaba göstermek gerekir. Bu sağlanırsa çocuk dinsel içerikleri ya da dine dayanmayan içerikleri kendine mal ederek benliğine oturtur. İçinde bir çatışma yaşamaksızın bilinçli bir dinsel tercihte bulunabilir.

KAYNAKÇA

- ADLER, Alfred. **Sorunlu Okul Çocuğu**, Çev.: Kamuran Şipal, 1. Baskı, İstanbul 1996.
- AHMED B. HANBEL. **Müsned**, Çağrı Yay., İstanbul, ty.
- AĞCA, Hüseyin. **Ailede Eğitim**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1993.
- AKDENİZ, Sabri. **Eğitim Sosyolojisi**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1990.
- ALTINKÖPRÜ, Tuncel. **Şahsiyet Analizi**, Hayat Yay., İstanbul 1999.
- APAYDIN, Halil. **Üniversite Öğrencilerinin Dinî Yasaklarla İlgili Tutumları** (Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1996.
- ARGYLE, M. "Dinin Yedi Psikolojik Temeli", **Eğitim Hareketleri Dergisi**, Çev.: Mehmet Dağ, C.23, Sayı: 272-273, Mart-Nisan 1978.
- ARMANER, Neda. **Din Psikolojisine Giriş-I**, Ankara 1980.
- AY, Mehmet Emin. "Aile Ortamında Yerine Getirilen İbadetlerin Çocuklar Üzerindeki Etkisi", **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 1, İstanbul 1994.
- AYDIN, Ali Rıza. **Dini İnkârın Psiko-sosyal Nedenleri**, (Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1995.
- _____. "Çocuğun Dinî Şahsiyet Kazanmasında Ailenin Önemi", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 8, Samsun 1996.
- AYHAN, Halis. **Din Eğitimi ve Öğretimi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1985.
- BAŞARAN, İbrahim Ethem. **Eğitim Psikolojisi**, Sevinç Matbaası, 9. Baskı, Ankara 1988.
- BAYMUR, Feriha. **Genel Psikoloji**, İnkılap Kitabevi, 13. Baskı, İstanbul 1994.
- BAYRAKTAR, M. Faruk. "Ailenin Eğitim Görevi", **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, Sayı:2, İstanbul 1995.
- BAYRAKTAR, Rüveyde ve Diğerleri. **Davranış Bilimlerine Giriş** (Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi 1. Sınıf 2. Fasikül), Anadolu Üniversitesi Yay., 7. Baskı, Eskişehir 1994.
- BİLGİN, Beyza. **İslam ve Çocuk**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1991.
- _____. "Çocuklarımızın Duyguları ve Duaları", **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 2, İstanbul 1995.
- BUHARİ, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, **Sahihü'l-Buharî**, Çağrı Yay. İstanbul, ty.
- CAMPBELL, Ross. **Çocuk Sevgiyle Büyür**, Çev.: Meral Gaspıralı, Altın Kitaplar Basımevi, 1. Baskı, İstanbul 1991.
- CAN, Gürhan. **Lise Öğrencilerinin Benlik Tasarımlarını Etkileyen Etmenler**, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir 1990.
- CLARK, W. H. "Çocukluk Dönemi Dini", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Çev.: Neda Armaner, C. 24, Ankara 1981.
- CÜCELOĞLU, Doğan. **İçimizdeki Çocuk**, Remzi Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul 1993.
- _____. **Yetişkin Çocuklar**, Sistem Yay., 7. Baskı, İstanbul 1996.
- ÇAMDİBİ, Hasan Mahmut. "Aile İçi İlişkiler ve Aile Rehberliği", **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, Sayı:6, İstanbul 1999.

- DÖKMEN, Üstün. **İletişim Çatışmaları ve Empati**, Sistem Yay., 1. Baskı, İstanbul 1994.
- ERDEM, Selman. **Liseler İçin Sosyoloji Ders Kitabı**, Fil Yay., İstanbul 1998.
- ERIKSON, Erik H. **A Way of Looking At Things**, W. W. Norton&Company New York London 1995.
- FIRAT, Erdoğan. **Üniversite Öğrencilerinde Allah İnancı ve Din Duygusunun Din Psikolojisi Açısından Araştırılması**, (Doktora Tezi), Ankara 1976.
- FİDAN, Nurettin-ERDEN, Münire. **Eğitim Bilimine Giriş**, Repa Eğitim Yay., 3. Baskı, Ankara, ty.
- FİŞEK, Güler Okman-SÜKAN, Zafer. **Çocuğunuz ve Siz**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.
- GLASSER, William. **Kişisel Özgürlüğün Psikolojisi**, Çev.: Müge İzmirli, Hayat Yay., İstanbul 1999.
- GÖVSA, İbrahim Alaattin. **Çocuk Psikolojisi**, Hayat Yay., İstanbul, 1998.
- GÜNAY, Ünver. **Din Sosyolojisi Dersleri**, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri 1993.
- GÜNGÖR, Erol. **Ahlak psikolojisi ve Sosyal Ahlak**, Ötüken Yay., 1. Baskı, İstanbul 1995.
- HÖKELEKLİ, Hayati. **Ergenlik Çağı Gençlerinin Dinî Gelişimi** (Doktora Tezi), Bursa 1983.
- _____ . **Din Psikolojisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1993.
- İBN MACE, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, **es-Sünen**, Çağrı Yay., İstanbul, ty.
- KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem. **İnsan ve İnsanlar**, Evrim Basım Yayım Dağıtım, 7. Baskı, İstanbul 1988.
- KANAD, Halil Fikret. **Ailede Çocuk Terbiyesi**, Milli Eğitim Basımevi, 2. Baskı, İstanbul 1976.
- KARACOŞKUN, M. Doğan. **İmam-Hatip Lisesi Öğrencilerinin Dinî Tutum ve Davranışları** (Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1994.
- KAYA, Mevlüt. **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Öğrencilerinin Benlik Tasarımı** (Yüksek Lisans Tezi), Samsun 1988.
- KONUK, Yurdagül. **Okul Öncesi Çocuklarda Dinî Duygunun Gelişimi ve Eğitimi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1994.
- KÖKNEL, Özcan. **Kaygıdan Mutluluğa Kişilik**, Altın Kitaplar Kitabevi, 11. Baskı, İstanbul ty.
- Kitab-ı Mukaddes**
Kur'an-ı Kerim
- KUZGUN, Yıldız. "Ana-Baba Tutumlarının Bireyin Kendini Gerçekleştirme Düzeyine Etkisi", **Hacettepe Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi**, C. V, Sayı:1, 1973.
- LAWRENCE, William. **Çocuk (Çocuğunuzun Keşfedin)**, Çev.: Miyase Koyuncu, Hayat Yay., İstanbul 1998.
- MORGAN, Clifford T. **Psikolojiye Giriş**, Çev.: Hüsnü Arıcı ve diğerleri, Hacettepe Üniversitesi Yay., 10. Baskı, Ankara 1993.
- MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. El-Haccac. **Sahih-i Müslim**, Y.y., İstanbul, ty.
- ÖCAL, Mustafa. **Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1990.

- ÖYMEN. Hıfzırahman Raşid. "Çocukluk ve Gençlik Çağlarının Dinî Gelişimi II", **Eğitim Hareketleri Dergisi**, C. 8, Sayı: 89, 1962.
- PEKER. Hüseyin. **Din Psikolojisi**. Sönmez Matbaası, Samsun 1993.
- _____. **Din ve Ahlak Eğitimi Psikolojik ve Metodik Esaslar**, Aksı Seda Matbaası, 2. Baskı, Samsun 1998.
- RUDANİ, İmam Muhammed b. Muhammed b. Süleyman. **Büyük Hadis Külliyyatı**, Çev.: Naim Erdoğan, İz Yay., C.4, İstanbul 1996.
- SELÇUK, Mualla. **Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1991.
- SEZEN, Yümnü. **Sosyolojide ve Din Sosyolojisinde Temel Bilgiler ve Tartışmalar**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 1990.
- Sosyal Bilimler Ansiklopedisi**, "Aile Maddesi", Risale Yay., C. I, İstanbul 1990.
- Sosyal Bilimler Ansiklopedisi**, "İletişim Maddesi", Risale Yay., C. II, İstanbul 1991.
- ŞEMİN, Refia Uğurel. **Gençlik Psikolojisi**, Remzi Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul 1992.
- TEZCAN, Mahmut. **Eğitim Sosyolojisi**, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yay., Ankara 1985.
- VERGOTE, Antoine. **Religionspsychologie**, Olten 1970.
- WINCENT V. Herr, S.T. **Religious Psychology**, Alba House A Division of St. Paul Publications Staten Island, New York 1965.
- YAVUZ, Kerim. **Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1983.
- _____. **Çocuk ve Din**, Çocuk Vakfı Yay., İstanbul 1994.
- YAVUZER, Haluk. **Ana-Baba-Çocuk**, Remzi Kitabevi, 9. Baskı, İstanbul 1996.
- _____. **Çocuk Psikolojisi**, Remzi Kitabevi, 9. Baskı, İstanbul 1993.
- YÖRÜKOĞLU, Atalay. **Çocuk Ruh Sağlığı**, Özgür Yay., 18. Baskı, İstanbul 1993.
- _____. **Gençlik Çağı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 4. Baskı, Ankara 1987.
- ZULLİGER, Hans. **Çocukta Ruhsal Bozukluklar ve Tedavisi**, Çev.: Kamuran Şipal, Cem Yay., İstanbul 1991.

The Effect Of The Communication In The Family On The Religious Development Of The Child

ABSTRACT

This article, we theoretically aimed to study the effect of the communication in the family on the religious development of the self in his childhood and we reached to that conclusions:

The first condition to build a successive religious communication in that the parents must be a living example for their children.

The parents must show the necessary loving-kindness to children. If not, the children could not have the necessary self-courage and for that reason, they could not be open to the contents of religious messages. And this lack of loving-kindness could make an anormal religious life development for children. In the first childhood, it must be showed the contents of religious life to the children in accordance to their mental development.

The questions of children must be answered logically, truthfully. And in this position, the lingual development of children must be taken in to consideration.

The parents must strive to contribute the development and the process of socialisation of the children for that they make a communion with other people and to increase their sense of partition. By this way, the children could place the religious and unreligious realities and phenomns of life, being aware of the difference between the them. And this will be the reason of their. happy and prosperous religious life.